

**ОСОБЛИВОСТІ ГОРИЗОНТАЛЬНОЇ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ (НА ПРИКЛАДІ ХАРКІВСЬКОЇ
ОБЛАСТІ)**

Розкрито сутність горизонтальної диверсифікації, шляхи її реалізації у сільському господарстві (на прикладі Харківської області). Встановлено залежність забезпеченості та ефективності використання ресурсного потенціалу та рівня диверсифікації сільськогосподарських підприємств.

Постановка проблеми

Сучасні умови господарювання в Україні вимагають від сільськогосподарських товаровиробників постійної адаптації до зовнішнього середовища, необхідність якої обумовлена постійними змінами економічного середовища, в якому функціонує підприємство (конкуренції, попиту, технологій, аграрної політики держави тощо). Успіх підприємства в умовах ринкової економіки залежить від здатності адаптуватися до змін у середовищі його діяльності передбачати і змінювати структуру виробництва, розробляти й впроваджувати у виробництво нові види продукції і технології, правильно визначати напрями інвестицій. Фактори, що змінюються, вивчаються, аналізуються і враховуються при прийнятті рішень щодо подальшої стратегії функціонування підприємства. В останній час сільськогосподарські виробники все частіше обирають стратегію диверсифікації, яка спрямована на розширення сфер діяльності та входження його у нові сектори ринку з метою зниження ризиків щодо можливих втрат капіталу або доходів від нього.

Певним чином, диверсифікація може позитивно впливати на сільський розвиток, забезпечуючи вищу стабільність доходів сільських жителів. В умовах невизначеності традиційна спеціалізація, що склалася історично, не завжди є економічно виправданою, оскільки перешкоджає рівномірному отриманню доходів, особливо у несприятливих умовах. Це пов'язано з тим, що диверсифікація діяльності підприємства спонукає до оновлення товару і ринку підприємства одночасно, вихід за межі основного бізнесу, яким займається підприємство, проникнення у нові галузі та сфери економіки. Водночас, розширення сфер діяльності підприємства потребує не лише відповідного

економічного забезпечення, а й наукового обґрунтування напрямів такого розширення.

Аналіз останніх досліджень

Важливий внесок у розвиток сучасної теорії і практики стратегії диверсифікації господарської діяльності підприємств зробили вітчизняними та іноземними вченими А. Адріанов [1], В. Андрійчук [2], Б. Болончук [3], О. Гуторов [4], М. Довбенко [5], Т. Лозинська [6], Д. Норт [7], Г. Підлісецький [8], Л. Ревенко [9], В. Ткачук [11]. У наукових працях цих та інших науковців були розглянуті такі питання, як сутність диверсифікації [1; 11], її форми та види [5], особливості диверсифікації аграрного сектора економіки [2; 9; 11], вплив стратегії диверсифікації на ефективність діяльності підприємства [3; 10]. Проте, окремі аспекти диверсифікації, у контексті підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств, ще не були розглянуті, що актуалізує проведення даного дослідження.

Формулювання цілей статті

Метою статті є уточнення теоретико-методологічних основ та аналіз рівня горизонтальної диверсифікації сільськогосподарських підприємств (на прикладі Харківської області).

Об'єкт та методика дослідження

Об'єктом дослідження є диверсифікація діяльності сільськогосподарських підприємств.

Методологічну основу дослідження становлять системно-структурний та процесний підходи до вивчення механізму формування і реалізації стратегії диверсифікації аграрними підприємствами, загальнонаукові і спеціальні методи: аналізу і синтезу, абстрактно-логічний, групування, порівняння, графічний, кореляційно-регресійний метод статистико-економічного аналізу.

Результати дослідження

Специфічною особливістю сільськогосподарського виробництва є те, що аграрні підприємства, у тому числі й підприємства з чітко вираженим виробничим спрямуванням, вимушені, враховуючи погодно-кліматичний фактор, розвивати не одну, а декілька галузей сільськогосподарського виробництва. У разі, коли аграрне підприємство починає розвивати нові для себе сільськогосподарські виробництва, таку діяльність називають горизонтальною диверсифікацією. Тобто підприємства, які мають певну спеціалізацію, при зміні кон'юнктури ринку, урізноманітненні бізнесу можуть включати до товарної номенклатури додаткові види продукції, наприклад, виробництво вовни, меду, винограду тощо [11].

Горизонтальна диверсифікація передбачає розширення видів сільськогосподарської діяльності, яка може здійснюватися декількома шляхами:

– виділення частини оброблюваних земельних площ (власних і/або орендованих) для виробництва додаткових видів продукції рослинництва

(наприклад, гречки, сорго, сої тощо), які у господарстві не вироблялися зовсім чи якийсь певний період;

- оренда додаткових земель для виробництва додаткових видів продукції рослинництва. Порівняно з попереднім варіантом диверсифікації, у даному випадку може виникати потреба у суттєвому збільшенні кількості матеріально-технічних ресурсів, необхідних для обробітку залучених земель, особливо за умови оптимізації виробництва, здійснюваного у додиверсифікаційних параметрах;

- здійснення капіталовкладень у розвиток галузі (галузей) тваринництва. При цьому може спостерігатися зміна структури посівних площ, за рахунок включення до виробничих програм у рослинництві кормових культур, зменшення унаслідок цього виробництва окремих видів продукції рослинництва, а також, у деяких випадках, зменшення площі сільськогосподарських угідь у зв'язку із зміною їх цільового призначення;

- придбання тваринницьких ферм у власність, що, безумовно, тягне за собою зміну структури виробництва сільськогосподарської продукції, відповідно – структури посівних площ і товарної продукції;

- злиття (об'єднання) сільськогосподарських підприємств різної спеціалізації;

- придбання у власність (поглинання) сільськогосподарських підприємств іншої спеціалізації (садівничих, овочевих, птахівничих та ін.).

Найбільш яскраво вираженими формами горизонтальної диверсифікації є злиття та поглинання сільськогосподарських підприємств. Реалізація стратегії диверсифікації сільськогосподарських підприємств у зазначених формах, а також її рівень, у першу чергу, залежать від забезпеченості та ефективності використання ресурсного потенціалу цих підприємств, що має прямий вплив на можливості формування фінансових ресурсів, які є джерелом розвитку підприємства.

Ресурсний потенціал забезпечує створення матеріальної основи для розширеного відтворення продуктивних сил галузі і розглядається як сукупність трудових, матеріально-технічних, фінансових, інформаційних, земельних та інших природно-біологічних ресурсів, які можуть бути мобілізовані для виробничого чи економічного споживання [4]. Однією із тенденцій, що свідчить про використання горизонтальної диверсифікації сільськогосподарськими підприємствами є консолідація земельних угідь. Так, Т. Тимошенко зазначає, що протягом останніх десяти років український агробізнес демонструє структурне укрупнення та консолідацію великих земельних ресурсів [10], що характерно і для сільського господарства Харківської області (табл. 1).

Таблиця 1. Розподіл діючих сільськогосподарських підприємств Харківської області за розмірами сільськогосподарських угідь, 2006–2012 р.

Групи підприємств, за площею с.-г. угідь, га	Кількість підприємств		У відсотках їх до загальної кількості, %		Площа с.-г. угідь на 1 підприємство, га		Площа с.-г. угідь до загальної площі, %	
	2006 р.	2012 р.	2006 р.	2012 р.	2006 р.	2012 р.	2006 р.	2012 р.
до 5,0	1	3	0,3	0,6	3,0	2,7	0,03	0,01
5,1 – 100,0	5	10	1,6	1,9	45,6	38,0	0,02	0,02
100,1 – 1000,0	21	163	6,9	31,1	535,4	532,4	1,1	7,17
1000,1 – 4000,0	193	270	63,3	51,5	2550,9	2094,4	49,0	47,0
4000,1 – 10000,0	80	69	26,2	13,2	5528,5	5803,7	44,0	33,3
10000,0 і більше	5	9	1,6	1,7	11746,8	16772,8	5,85	12,5
По області	305	524	100,0	100,0	329,5	2298,0	100,0	100,0

Джерело: розраховано автором за даними Харківського обласного управління статистики.

Загалом, у Харківській області на початок 2012 р. налічувалося більше 560 сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм. Значна їх кількість відзначалася незначним обсягом оброблюваної землі, що надавало сільському господарству натурального характеру та сприяло витісненню цих підприємств із ринкового середовища. Процес концентрації земельних угідь більшою мірою притаманний великим багатогалузевим компаніям, які, маючи замкнені цикли виробництва харчової продукції, конкурують між собою на продовольчому ринку, уникаючи надмірних витрат на конкурентну боротьбу на ринку сільськогосподарської сировини [6].

Звичайно, велика кількість дрібних сільськогосподарських підприємств стає об'єктом диверсифікації крупних агропромислових компаній і агрохолдингів, які мають для цього значно більші фінансові та матеріально-технічні можливості, що забезпечує їм високий рівень інтенсивності виробництва. Загальноекономічною характеристикою інтенсифікації є заміна живої праці уречевленою, що на практиці виражається у скороченні чисельності працівників у розрахунку на 1 підприємство.

Прогнозованими є більш високі темпи скорочення працівників тваринництва через згорання виробництва продукції галузі і її економічний занепад. Відновлення (реконструкція, будівництво) тваринницьких комплексів у ряді господарств відбувається на іншій технологічній основі, яка не передбачає використання значної кількості живої праці.

Матеріально-технічні засоби значною мірою впливають на умови і характер функціонування складових виробничого потенціалу. В останнє десятиліття у більшості дрібних та середніх підприємств відбувається погіршення матеріально-технічної бази та накопичується технологічне відставання порівняно з підприємствами провідних країн світу [7].

Протягом останніх років спостерігаються зміни у пропорціях відтворення основного капіталу. Частка аграрного сектора в основному капіталі національної економіки у 2006–2011 рр. зменшилася до 2,7 % проти 16,2 % у 1986–1990 рр., а

в інвестиціях, використаних на його формування, – від 21,4 % до 7,2 %. У результаті частка аграрного сектора у доданій вартості національної економіки за цей же період знизилася у 2,3 рази [9]. Таким чином, зменшення питомої ваги доданої вартості аграрного сектора пов'язане із падінням обсягів виробництва валової продукції сільського господарства. Економічна динаміка в Україні за окремими рисами відповідає концепції дуалістичної економіки, висунутої А. В. Льюїсом [5], згідно з якою надлишкова робоча сила аграрного сектора при заробітній платі на рівні прожиткового мінімуму поступово перетікає у промисловий сектор. Але поглинання робочої сили промисловістю обумовлюється високою нормою нагромадження капіталу, а також високим рівнем прибутку, що реінвестується [5], чого не спостерігається в Україні. Незатриманий промисловістю надлишок робочої сили у вітчизняному аграрному секторі створює одну із факторних умов для диверсифікації сільськогосподарських підприємств, які за такої умови не досягають парето-ефективності (мають незалучені фактори виробництва). Досліджуючи економічні зміни у ретроспекції, Д. Норт зауважив, що вузька спеціалізація (особливо за умови наявності надлишкової робочої сили) може стати причиною напруження у співвідношенні доходів і витрат, що на його думку, є основним джерелом структурних змін економічної системи [8].

Ще більше напруження виникає при сповільненні темпів матеріально-технічного оновлення галузей сільського господарства [9]. Підприємствам, які в змозі оновлювати та розширювати матеріально-технічну базу, вдосконалювати технології, що, в першу чергу, обумовлено наявними фінансовими можливостями, притаманна й вища здатність до диверсифікації. З метою виявлення ступеня залежності між витратами на оновлення технічної бази та фінансовими результатами господарської діяльності підприємств області було використано метод кореляційно-регресійного аналізу.

Результати розв'язання рівняння свідчать, що у результаті збільшення суми прибутку на 1 тис. грн витрати на придбання техніки зростають на 35,0 грн, а розширення площі сільськогосподарських угідь на 1 га потребує збільшення витрат на придбання нової техніки на 3,5 тис. грн.

Коефіцієнт кореляції, розрахований на підставі рішення рівняння, становить 0,724, що дає можливість говорити про його адекватність, адже результативна ознака на 52,5 % залежить від включених до рівняння факторів (коефіцієнт детермінації 0,525).

Зроблені розрахунки свідчать про високу щільність зв'язку між досліджуваними факторами (табл. 2).

Таблиця 2. Тіснота зв'язку між витратами на придбання технічних засобів, прибутком та концентрацією і забезпеченістю підприємств земельними ресурсами

Показники	Витрати на придбання технічних засобів, тис. грн	Прибуток (+), збиток (-), тис. грн	Площа сільськогосподарських угідь у розрахунку на 1 підприємство, га	Землезабезпеченість сільськогосподарськими угіддями
Витрати на придбання технічних засобів, тис. грн	1,000	0,415	0,698	-0,164
Прибуток (+), збиток (-), тис. грн	0,415	1,000	0,335	-0,364
Площа сільськогосподарських угідь у розрахунку на 1 підприємство, га	0,698	0,335	1,000	-0,136
Землезабезпеченість сільськогосподарськими угіддями	-0,164	0,364	-0,136	1,000

Джерело: розраховано автором за даними Харківського обласного управління статистики.

Як зауважує В. І. Ткачук, диверсифікація, як правило, тягне за собою реконструкцію підприємств, зміну структури капіталу, технічне та технологічне переоснащення виробництва, будівництво нових об'єктів виробничого і невиробничого призначення [11].

Варто зазначити, що горизонтальна диверсифікація є ситуативною. По-перше, вона у багатьох випадках не має довгострокового характеру. По-друге, горизонтальна диверсифікація у більшості випадків зводиться до виробництва товарної продукції, дуже схожою технологічно з основним виробництвом. Це дає привід стверджувати, що горизонтальна диверсифікація часто носить не стратегічний, а тактичний характер.

Висновки

Результати кореляційно-регресійного аналізу дозволяють зробити висновок, що зміцнення матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств Харківської області супроводжується концентрацією земельних ресурсів, при цьому, швидкими темпами вона відбувається у сільськогосподарських підприємствах, що отримують прибутки, а тому, саме ці підприємства мають більші можливості для диверсифікації. Вочевидь, цей процес буде супроводжуватися зменшенням кількості дрібних приватних підприємств, що стануть об'єктом горизонтальної диверсифікації.

Очевидно, що диверсифікація сільськогосподарських підприємств є об'єктивним процесом, який зумовлено мінливістю ринкового середовища. Реалізація стратегії диверсифікації дає змогу збалансувати структуру виробництва та компенсувати збитки однієї галузі за рахунок інших. Завдяки диверсифікації спостерігається більш ефективно використання робочої сили, зміцнення матеріально-технічної бази, зменшення сезонності виробництва.

Література

1. *Адрианов А. С.* Диверсификация экономических отношений хозяйствующих субъектов в конкурентной среде; автореф. дис. на соискание учён. степени канд. экон. наук: 08.00.01 / *А. С. Адрианов* // – Казань, 2006. – 21 с.
  2. *Андрійчук В. Г.* Економіка підприємств агропромислового комплексу: підручник / *В. Г. Андрійчук* // – К.: КНЕУ, 2013. – 779 с.
  3. *Боломчук Б. В.* Влияние диверсификации на эффективность деятельности предприятия / *Б. В. Боломчук, Н. П. Драгун* // *Вісник Національного транспортного університету. В 2-х частинах: Ч. 2.* – К.: НТУ, 2009. – Випуск 19. – С. 298–299.
  4. *Гуторов О. І.* Оцінка земель і ресурсного потенціалу в сільському господарстві: теоретичні та практичні підходи; монографія / *О. І. Гуторов, І. О. Шарко* // *Харк. нац. аграр. ун-т ім. В. В. Докучаєва.* – Х.: ХНАУ; Вид-во «Точка», 2012. – 255 с.
  5. *Довбенко М. В.* Сучасна економічна теорія (економічна нобелеологія): навч. посіб. / *М. В. Довбенко* // – К.: Видавничий центр «Академія», 2005. – 336 с.
  6. *Лозинська Т. М.* Чинники впливу на поширення кооперації в сільському господарстві / *Т. М. Лозинська* // *Вісник ХНТУСГ: Економічні науки. Вип. 92.* – Харків: ХНТУСГ, 2009. – С. – 12–16.
  7. *Мрачковська Н. К.* Оцінка забезпечення сільськогосподарських підприємств матеріально-технічними ресурсами / *Н. К. Мрачковська* // *Агроінком.* – 2010. – № 10. – 12.[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Chem_Biol/Agroin/2010_10-12/index.htm
  8. *Норт Д.* Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / *Д. Норт*, пер. з англ. *І. Дзюди* // – К.: Основи, 2000. – 198 с.
  9. *Підлісецький Г. М.* Стратегічні напрями відтворення матеріально-технічної бази сільського господарства / *Г. Підлісецький, Я. К. Білоусько, В. Л. Товстопят, М. М. Моголова* // *Агроінком.* – 2012. – №4–6. – С. 17–19.
  10. *Тимошенко Т.* Український агробізнес працює більше та ефективніше / *Т. Тимошенко* // *Агробізнес сьогодні.* – 2012. – №20. – С. 48–49.
  11. *Ткачук В. І.* Диверсифікація аграрного підприємництва: монографія / *В. І. Ткачук* // – Житомир: ЖНЕУ. – 2011. – 268 с.
-